

Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

На правах рукопису

ШЕВЧЕНКО Тетяна Миколаївна

УДК 821.161.2-3.02"199"

**ПОЕТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ:
ОСОБЛИВОСТІ "НОВОЇ ХВИЛІ"**

10.01.01 – українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

NBONU

Одеса – 2002

20/11/01

Рєрр
107566

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
САЄНКО Валентина Павлівна,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова, доцент кафедри новітньої
літератури та журналістики

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ДОНЧИК Віталій Григорович,
член-кор. НАН України, зав. відділом
української літератури ХХ століття Інституту
літератури ім. Т. Шевченка НАН України;

кандидат філологічних наук, доцент
АНТОФІЙЧУК Володимир Іванович,
Чернівецький національний університет
ім. Ю. Федьковича, доцент кафедри
української літератури.

Провідна установа: Львівський національний університет
ім. І. Франка, кафедра української літератури,
Міністерство освіти і науки України, м. Львів.

Захист відбудеться "26" вересня 2002 р. о 13.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41. 051.02 в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова за адресою: 65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 91.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (65057, м. Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розіслано "25" серпня 2002 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

 Чорноіваненко Є.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Однією з важливих у колі сучасних літературознавчих проблем є проблема специфіки сучасної української культури. Літературний процес України кінця ХХ ст. як феномен культури, що склався на межі тисячоліть, відзначається нестійкістю тенденцій, пошуковістю напрямків, спрямованих у різні боки, які характеризують “нову хвилю”, потребує наукового осмислення. В сучасному українському літературознавстві поширена думка про “нову хвилю” і “постмодернізм” як наукові поняття-синоніми. “Новою хвилею” спершу називали Н. Білоцерківець, Т. Денисова, М. Жулинський, В. Фашенко та ін. в к. 80-х рр. – на поч. 90-х рр. літературу, яка опонувала радянській. Услід за цим постала назва цілого напрямку – постмодернізм, яким було означено інший (порівняно з попереднім) тип культури. Та і в останніх літературознавчих публікаціях вислів “нова хвиля” активно вживається¹, позначаючи масив творів, різноманітних за своєю проблематикою, що так чи інакше заперечують літературу соціалізму й радянську епоху в цілому, покликані подолати естетичні та життєві стереотипи. Це мистецтво, яке характеризується конгломератом стилів та тенденцій, яке саме по собі потребує нетрадиційного аналізу, перегляду звичних теоретичних постулатів. Як показав спеціальний аналіз постмодерністських текстів, що становлять головний комплекс творів у сучасній українській прозі, дана культурна епоха органічно виросла з попередніх художніх надбань, що є предметом вивчення історії літератури.

І хоч розробка теми постмодернізму в українській і зарубіжній філології наблизили літературознавство до розв’язання цієї важливої проблеми, але окремі питання оцінки й осмислення як самих проблемних питань, що їх висуває ситуація постмодернізму, так і вихідних принципів її інтерпретації в широкому і вузькому значеннях і контекстах потребують нових і нових дослідницьких зусиль. Розкрити сталі і змінні координати цього процесу – справді актуальна наукова проблема, що вимагає, з одного боку, теоретичного опертя, а з другого – адекватних літературознавчих методик, здатних посхопити дух сьогочасної літератури, її особливості і прямування. І хоч є добрий фундамент, явлений у працях І. Бондаря-Терещенка, Т. Гундорової, Т. Денисової, В. Дончика, М. Жулинського, Н. Зборовської, С. Квіта, М. Павлишина, Ю. Шереха та інших, та пошуки й сумніви тривають,

¹ Жулинський М. Українська література на межі тисячоліть // ЛУ. – 1999. – 3 червня. – С.4.

тому вкрай необхідною є сама систематизація великого потоку сучасної прози. Обрана тема дисертаційної роботи вимагала вивчення чималої кількості текстів на сучасному науковому рівні, внаслідок чого запропоновано варіант концепції “нової хвилі”, розгорнутої на основі аналізу таких її аспектів, як функціонування родово-жанрових моделей сучасної української прози, репрезентованої багатьма іменами і творчими школами.

Головна думка дослідження – довести, не роздвоюючись між минулим і сучасним, і не протиставляючи одне одному, що постмодерністський підхід не руйнує і аж ніяк не деморалізує культурний феномен. Він знімає стереотипи зі звичних підходів до художньої свідомості. Цим зумовлено рішучу потребу без упереджень подивитися на це нетрадиційне явище завершального етапу XX століття з позицій системного його осягнення і передусім – у сфері поетики. Актуальним є дослідження сучасних явищ розмаїтості й оновлення стилів, жанрово-видової та родово-видової дифузії, генологічного взаємопроникнення та процесу змін класичних форм мистецтва прози: сюжету, характеротворення, зображально-виражальної пластики, модифікації інтелектуального і філософського начал тощо. Системне вивчення романістики і новелістики Валерія Шевчука, Юрія Андруховича, Леоніда Кононовича, Оксани Забужко, Олеся Ульяненка, Євгена Пашковського, Бориса Нечерди, Володимира Даниленка, Євгенії Кононенко, Юрія Винничука, Юрія Покальчука, В’ячеслава Медведя, засвідчені у них динаміка змістовно-формального оновлення письма, переборення тематичної неповноти попередньої літератури, прагнення до розкритості й новизни ситуацій та образів є тим науковим завданням, важливість і назрілість якого не потребують доведень.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася протягом 1997-2000 років (спершу на кафедрі літератури XX віку, перейменованій згодом у кафедру новітньої літератури та журналістики Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова) згідно з плановою науковою роботою, присвяченою проблемам жанрології в українській і російській літературах XX ст., що координувалася Інститутом літератури ім. Т. Шевченка НАН України (номер державної реєстрації 0186613058). Тема даної роботи затверджена науковою радою НАН України з проблеми “Класична спадщина та сучасна художня література” від 15 червня 2000 р. (протокол № 2).

Мета і завдання дослідження. Провідною метою даної дисертації є визначення головних концептів розвитку сучасної української про-

зи, що дадуть підстави для вибудування колективними зусиллями концепції постмодернізму як типу культури, посталого на межі тисячоліть, і специфічної літературної ситуації кінця XX ст. для виявлення прикметних властивостей поетики сучасних новелістики і романістики. Розробка аспектів велася з урахуванням досвіду сучасного критико-літературознавчого дискурсу, на основі студіювання безпосередніх джерел інформації, що дають уявлення про доволі широку шкалу суджень учених і безпосередніх учасників літературного процесу кінця XX в.

Реалізація даної мети спонукала дисертантку до з'ясування таких завдань:

- обґрунтувати інноваційні зрушення в культурно-стилістичній епосі як епосі постмодерністського дискурсу, позначеного пошуковістю й експериментальністю в сфері репрезентативних новел і романів;

- осмислити здобутки історико-літературознавчих і теоретичних підходів до понять “модернізм”, “постмодернізм”, їхньої взаємодії; схарактеризувати рівень розробленості й функціонування цих літературознавчих категорій в історії питання й теорії літератури на даний час;

- проаналізувати стан вивченості питань поетики сучасної прози, головним чином за матеріалами новітніх публікацій як історико-літературного, так і літературно-критичного характеру;

- обґрунтувати необхідність вироблення власної класифікації різновидів новітньої української прози, насамперед головних її форм – роману і новели. На прикладі цих форм, які є мобільними, рухомими в перехідну епоху, осмислити присутні якості поліморфної природи сучасних зразків прози, збудованих на полістилістиці та міжжанровій дифузії, міжродовому взаємопроникненні, жанровій інтеграції і диференціації;

- зважаючи на той факт, що сучасне літературознавство розрізняє *традиційний твір і постмодерністський текст*, в якому поліморфні елементи існують не тільки на рівні жанру (в традиційному розумінні), а й на рівні мікропоетики, образної системи, де здійснюється не просте обігрування “відомого матеріалу”, а створюється метамова, то важливим завданням дослідження є аналіз іманентної текстової структури, і, відповідно, акцент не на тому, “про що” йдеться в творі, а *як* він конструюється, за “*якими*” естетичними законами його змодельовано;

- спеціально вивчити особливості композиції прозових систем і окремих творів, що проливає світло на відмінну поетику сучасної прози;

– простежити наративні властивості постмодерністських текстів, яким поки що недостатньо уваги приділяє сучасне літературознавство.

Відповідно до мети і завдань дослідження здійснювалося за допомогою різних літературознавчих методів: від класичного філологічного коментаря, запроваджене академіком В. Перетцем на початку століття, до культурно-історичного методу, герменевтичного аналізу окремого тексту та структуралізму, об'єднаних під дахом системного підходу і спеціальною методикою – “інтерпретаційною логікою постмодернізму: належно презентовані факти в їхній достатній повноті промовляють самі, самі себе “інтерпретують”, тобто самі в собі цю інтерпретацію містять. І, може, лише так можна уникнути того майже неминучого тиску на них, котрий уже – заангажованість, отже, необ'єктивність”¹.

Підтвердити доцільність саме такої конкретної методологічної системи слід проникливим спостереженням Івана Дзюби в передмові до книжки Марка Павлишина “Канон та іконостас”, що його солідарно цитує Віталій Дончик у статті “Про історію літератури, якої досі не було” (Слово і час. – 2002. – №4. – С.14.): “Власне, постмодернізм у павлишинському розумінні, здається, і передбачає використання різних методик у певних межах, кожної у своїй компетенції, без абсолютизації жодного з них, натомість за умов взаємної корекції... Тоді вишукуються константи твору, проблеми зв'язуються в чіткі і строгі терміни, виношується стратегія інтерпретації і ніби сам собою народжується модус викладу, починає звучати оркестр прийомів критичного акту”².

Об'єкт і предмет дисертації. *Об'єктом* є проза “нової хвилі” з прикметними для неї розмаїттям творчих ініціатив у сфері новелістики і романістики, різних мистецьких почерків, починаючи від Ю. Андруховича до Вал.Шевчука, а *предметом* – особливості поезики (жанрові форми, композиція, нараційна специфіка, що є важливими структуро-твірними компонентами художньої своєрідності творів). До аналізу залучено значну кількість прозових текстів різних жанрів, опублікованих у журналах та виданих окремими книжками. Спеціально зіставлено низку творів і в журнальному варіанті, і виданих окремо. Про-

¹ Соловей Е. Тепер ці листи адресовані всім нам ... // Згар. Незалежний літературно-художній журнал. – Вінниця: Тезис, 2001. – № 1-2. – С.109.

² Дзюба Іван. Марко Павлишин: крізь “постмодерністські окуляри” і без них... // Павлишин М. Канон і іконостас. – К.: Час, 1997. – С.25–26.

студійовано антології “Тексти”, “Квіти в темній кімнаті”, “Вечеря на дванадцять персон”, “Опудало”, “Десять українських прозаїків”, “На добранок, міленіум!”, “Іменник”, українська періодика 90-х рр., передовсім публікації в журналах “Сучасність”, “Дніпро”, “Дзвін”, “Кур’єр Кривбасу”, “Вітчизна”, “Світо-вид”, “Березіль”, “Art-line”, “Основа”, “Українська культура”, інші джерела. Таким чином відібрано і вивчено найпоказовіші постмодерні твори (8 романів і 35 новел) в сучасній українській прозі.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що:

- прозові твори 90-х років (понад 40 текстів) у дисертації уперше систематизовано і проаналізовано як цілісне явище сучасної літератури, яке розвивається за своїми внутрішніми і ситуативними законами, як прояв видозміненої культурно-стилістичної епохи;

- в роботі здійснено спробу аналізу “нової хвилі”, в якій твори об’єднані не тільки схожими ідеями, іронічною тональністю, спрямованою проти радянської культури, тоталітарної в своїй основі, подаються не вроздріб, не як окрема монада, не відрубно, а як певна естетична система, прикметна для літературного процесу сучасності, з його наскрізними актуальними проблемами гуманітарної аури нації;

- вироблено загальну робочу класифікацію прози, котра дає змогу побачити й узагальнити як неповторність кожного твору, так і спільне в несхожих текстах, відшукати стрижневі якості стильового розмаїття, нетрафаретної реакції на дотеперішні табу, що маніфестують дисонансні стани особистості на тлі суспільних змагань;

- апробовано постмодерністську методологію і до окремих текстів, і до прозових систем, що дало змогу дійти висновку про універсальну модель поліморфного типу творів з множинністю підходів до об’єктів зображення і вираження та естетичних оцінок світу;

- присутньо доповнені самостійним літературознавчим дослідженням наявні класифікації новелістичної творчості, що побутують у сучасній україністиці (Н.Герасименко, В.Даниленка, В.Фащенко, В.Шевчука). Крім того, на матеріалі різногатункових авторських моделей малих і великих жанрів додано відтінків до сучасного знання про специфіку постмодерністського тексту;

- спостережено й показано зрушення в плані композиційного і наративного текстового моделювання;

- зроблено концептуальні висновки про художню вартісність вітчизняного літературного постмодернізму з його посттоталітарними та постколоніальними інтенціями в аспектах національної ідентичності на тлі культурної парадигми ХХ століття;

– ряд текстів 90-х рр. отримав у дисертації перше чи одне з перших наукових студіювань, серед яких – новели Є. Кононенко, Ю. Виничука, Ю. Покальчука, романи Л.Кононовича й Б. Нечерди та інших.

Теоретико-методологічні засади дослідження заґрунтовані на концепціях та ідеях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. У процесі осмислення руху сучасної новелістики та романістики та її естетичних констант особливо плідним було звернення до праць зарубіжних (М. Бахтін, І. Льїн та ін.), діаспорних (Ю. Шерех, М. Павлишин) вітчизняних авторів (І. Дзюба, В. Фащенко, В. Дончик, М. Жулинський, Т. Гундорова, С. Павличко, М. Наєнко, Г. Клочек, М. Кодак, С. Квіт, Є. Баран). Втілений у дисертації підхід до прози постмодерністського типу певним чином суголосний концептуально вагомим судженням культурологів і філософів про українську художню ментальність, що належать Г. Сковороді, І. Франку, Лесі Українці, С. Єфремову, Д. Чижевському, В. Домонтовичу, О. Білецькому та ін.

Апробація роботи. Наукові наслідки роботи обговорювалися на засіданнях кафедри літератури ХХ ст., а також новітньої літератури та журналістики Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Зміст дисертації та результати дослідження доповідалися на наукових конференціях різного рівня: “Поетика художнього тексту” (Херсон, 1996), “Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні” (Одеса, 1996), “Роди і жанри літератури” (Одеса, 1997; 2001), “Біблія і світова література” (Чернівці, 1999), на звітній науковій конференції викладачів Одеського національного університету (грудень 1999), “Шістдесятництво ХХ століття як літературне явище” (Дніпропетровськ, 2000), конференції, присвяченій пам’яті лауреата державної премії ім. Т.Г.Шевченка, доктора філологічних наук, професора В.В.Фащенко (Одеса, 2000), на науковому семінарі “Література постмодернізму” (Одеса, 2001), наукових читаннях “Постмодернізм як проблема в історії художньої літератури” (Київ, 2002). Здебільшого вони опубліковані в матеріалах конференцій, збірниках.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження зумовлюється тим, що в ньому здійснюється науково обґрунтована інтерпретація своєрідності і закономірностей “нової хвилі” в українській прозі. Цінність дослідження полягає в різноаспектних підходах до аналізу поетики окремо взятого твору і прозових систем. Матеріали дисертації можуть бути використані при викладанні вузівських курсів “Історія української літератури ХХ століття”, “Сучасна українська література”, курсу теорії літератури, спецкурсів і спецсемінарів, присвячених “новій хвилі” в українському письменстві, контекстуальним

зв'язкам української прози з іншими європейськими літературами. Дисертаційна робота становитиме інтерес як для наступних студій, спрямованих на ґрунтовне дослідження українського слова на зламі епох, так і для спеціалістів, які зможуть застосувати спостереження з даної теми у своїх лекційних курсах та майбутніх книжках, під час вивчення сучасної літератури в середній школі.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (6 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг роботи викладено на 195 сторінках. Бібліографія нараховує 257 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У “Вступі” обґрунтовується актуальність теми, визначаються об’єкт і предмет дослідження, окреслюються напрямки розкриття проблематики, мета і завдання роботи, теоретико-методологічні засади, наукова новизна, теоретичне і практичне значення дисертації, її апробація.

У першому розділі – “Модерно-постмодерний дискурс”, – що містить два підрозділи, викладено сучасні теоретичні підходи до постмодернізму і його попередника – модернізму(1.1) та проаналізовано стан вивченості питань поетики сучасної української прози (1.2); зосереджено увагу на дискусійному питанні, чи є постмодернізм попередником модернізму (Див. дискусію на сторінках “СіЧ”і).

У підрозділі 1.1 “Модернізм/постмодернізм: сучасні теоретичні підходи” взаємодія цих понять осмислена на матеріалі новітніх праць, вихідною позицією яких є “постмодерна” інтерпретація модернізму (Т. Гундорова, Д. Затонський, С. Павличко). Простежено зі столітньої відстані еволюцію модернізму, що розпочинався з вироблення програм, маніфестів, ідей. За слушним твердженням Т. Гундорової, постмодерним дискурсом українську культуру включено до контексту сучасної дискусії про долю європейського модерну. Якщо модернізм характеризує епоху насамперед з погляду моноцентризму, то постмодернізм, відкриваючи владу несвідомого, виявляє раціоналістську природу модерності. Специфікою українського модернізму є західна орієнтація, інтелектуалізм, заперечення народництва, деканонізація, формалізм, екзистенціалізм та ірраціоналізм. Простежено історію терміна “постмодернізм” та головні віхи розвитку наряду в українській літературі на тлі західного мистецтва.

Літературознавчі досягнення в цій галузі (Є. Баран, І. Бондар-Терещенко, Н. Зборовська, С. Квіт, М. Павлишин та ін.) дали змогу

окреслити три блоки сучасних теоретичних підходів до постмодерністської проблематики: 1. Західне походження і політична заангажованість (Т. Гундорова, Д. Затонський, М. Павлишин); 2. Необхідність компаративного підходу, метою якого є пошук схожих рис і виявлення національної специфіки (С. Андрусів, Т. Кравченко, В. Пахаренко, В. Халіпов, Р. Харчук); 3. Межі функціонування поняття “постмодернізм” і його впливу на сучасну культуру (Є. Баран, І. Бондар-Терещенко, С. Квіт, М. Павлишин та ін.).

У контексті теоретичного й історико-літературного осмислення систематизовано специфічні риси українського постмодернізму: відсутність чітких дефініцій, фрагментарність суджень, іронічність та іронія як провідне начало; еклектизм і синкретизм як принципи естетичні домінанти – деканонізація попередньої культурної традиції, синтез масового й елітарного; маргінальні особливості тексту, перенесення їх у центр чи відсутність центрування, змішування жанрів, багаторівнева організація текстів; інтертекстуальність; колаж; поліваріантність стилів, пародія на твори минулого; опозиція гра/серйозне; верх/низ; карнавальне світовідчуття; часова перестановка; роль і особливості мови; вторинна міфологізація радянського матеріалу; авторська імперсоналізація тощо.

Окремий підрозділ (1.2) присвячено станові вивченості питань поетики сучасної української прози на матеріалі періодичних видань (“Сучасність”, “Слово і час”, “Кур’єр Кривбасу”, “Світо-вид”, “Дивослово”, “Дніпро”, “Літературна Україна”, “Критика” тощо). І хоч монографій з поетики прози поки що немає, чимало продиктованих суджень висловлено в розрізних публікаціях (І. Бондар-Терещенко, Т. Гундорова, В. Даниленко, Л. Демська, Н. Зборовська, С. Квіт, М. Кодак, О. Логвиненко, Р. Харчук, О. Яровий). На основі аналізу даних виступів критиків і літературознавців встановлено нерівномірність інтересу до різних прозаїків (чи не найбільше поталанило на відгуки, рецензії, статті Ю. Андруховичу й О. Забужко, менше – Л. Кононовичу, Б. Нечерді, Вал. Шевчуку, О. Ульяненку). Специфічність виявляється і в тому, що в питаннях постмодерністської поетики як самостійної наукової проблеми здійснено лише перші кроки, стан її вивченості поки що неповний. Отже, стан вивченості сучасного роману і новели можна схарактеризувати як рухливий, адже скільки новоз’яв, стільки й відмінностей. Рецепція відповідної критичної і наукової літератури свідчить, що в історії національної літератури 90-ті роки стали періодом інтенсивних естетичних пошуків, внаслідок чого збагачена українська проза потребуватиме для її осмислення нових наукових зусиль.

У другому розділі – “Жанрово-видові варіації в сучасній українській прозі” – досліджено такі проблеми: чи зазнали зміни новела і роман у сучасній прозі? яких саме? які жанрові моделі утворюють морфологію романістики і новелістики? які складники найінтенсивніше працюють у поширеному типі поліморфного твору? як виявляється гетерогенність у сучасній прозі? як цей процес позначився на зміні природи слова, жанрово-видових варіаціях, особливостях характеротворення, психологізму, ідейному змісті постмодерних творів? яка роль меніппейності в системі жанрової інтеграції?

Відповідаючи на ці питання, дисертантка вдається до класифікації сучасної новелістики в першому підрозділі “Сучасна українська новелістика: розмаїття й еклектизм естетичних почерків” і визначає два типи новел – традиційну й експериментальну з підтипами – *неореалістичної* і *неонатуралістичної* (оповідання Є.Кононенко, Ю.Андруховича, Ю. Винничука, О. Ульяненка та ін., які зображують атмосферу кінця соцєпохи, до дрібниць опредмеченої, з метафорою світу-Хаосу, з адогматичним нетрадиціоналізмом у побудові характерів); а також такими підтипами другого типу, як *фантастична новела*, *міфопоетична*, *необарокова* і *неоготична* (В. Даниленко, Ю. Покальчук, В. Шевчук). Творами перехідного типу є *психоаналітична новела* з різновидами *єротичного твору* і *філософсько-аналітичного* (Ю. Покальчук, О. Ульяненко, В. Медвідь) з посиленою роллю потоку свідомості і гри з фрагментами традиційної психологічної новели, як і “*драмоновела*” зі сполученням епічно-родової якості з драматичною (Ю. Винничук, В. Даниленко, Є. Кононенко).

Сучасна експериментальна новела характеризується підкресленою дифузністю жанрових і стильових начал, активним використанням езо-терики, форм сугестивного впливу, тяжінням до містики і фантазійності (В. Даниленко, Є. Пашковський, В. Медвідь). Таким чином, новела як екстравертного, так і інтравертного типів змінюється і під впливом літературної ситуації, і під впливом індивідуальної поетики майстрів художнього слова.

У підрозділі 2.2. “Модифікації романних форм” проаналізовано 8 найпоказовіших постмодерністських романів кінця ХХ ст. – твори Ю. Андруховича, О. Забужко, Л. Кононовича, Б. Нечерди, О. Ульяненка, В. Шевчука, прикметних гетерогенною морфологією. Так, своєрідна трилогія – “Рекреації”, “Московіада”, “Перверзія” – романи, далекі від класичного типу, поліфонічні, в яких мають місце множинність точок зору, компонування дій, понять Іншого, що видають романну структуру, створену за допомогою монтажу і постмодерністської по-

етики. Романічна форма “Рекреацій” сконструйована: жанрові вставки, занурені в складний розчин зі скептицизму та іронії, пародійності, грайливості, змішування високих і низьких форм культури. Важливі аспекти прояву поліморфної природи твору – меніпшейність (крайнощі ситуації абсурду, оперування виключними ситуаціями з ідейно-філософською метою, пошуки правди в дорозі, поєднання непоєднуваного, включення в контекст розповіді скандалів, ексцентричної поведінки героїв, контрастів, карнавалізація, змішування верху і низу тощо) й інтертекстуальність (ремінісценції з “Енеїди” Котляревського, зв’язок з творами української літератури, з традиціями зарубіжної високої і масової культури). Такою ж гомогенною поліжанровістю позначений роман “Московіада”, в якому, зокрема, за Т.Гундоровою, виділяються такі риси: зовнішні ефекти (переривання тексту порожніми рядками, підкресленням слів, які виконують функцію логічного наголосу цілого твору, повторення і варіації, розгортання образних структур на межових полях знаковості, імпровізацій-переспівів відомих творів, витяги зі слів смислово нісенітних з абсурдним їх поєднанням). Так само актуальною залишається роль усунення трагічної чи епічної дистанції в зображенні серйозних речей, відмова від стилістичної єдності, пародійне цитування і самоцититування, а також риси суто українського карнавального жанру – вертепу (І ч. – наземна Москва, II ч. – підземна, бункерна). “Перверзія” становить собою філологічний експеримент, в якому зійшлися до купи елементи пародійності, детективного роману, любовно-еротичного, маргінальних жанрів, меніпшей з домінуванням суміші, зокрема й на рівні контамінації жанрових різновидів, лексичної різноманітності, змішування різних типів мовлення, фантастики і реальності в сюжеті, форм монологічності, діалогічності, полілогічності, зв’язку з апіорними принципами міфологічного архетипного мислення та наочною синкретичністю літератури, музики, кіно, циркового мистецтва.

У контексті постмодерної романістики “Польові дослідження з українського сексу” О.Забужко – ще один варіант жанрової поліморфності з суцільним потоком свідомості, сповіді героїні і своєрідним синтезом спогадів, роздумів, мрій (як це властиво ліриці), з множиною комунікативною рамкою, бо автор твору, як і автор сповіді, перебуває в світі немовної дійсності, що має модус мовленнєвого існування. Від лірики в творі – і неієрархічний тип мовлення з трансформацією ієрархічних граматичних категорій, численні віршовані вкраплення, зображення людини в кризовій пограничній ситуації; тому образ авторки постає розпорошеним, створюючи ефект непрояснення

до кінця того, хто ж ховається під іменем “Я”, як властиво постмодерністському тексту. Жанрова модифікація зумовлена руйнуванням канонів епосу і тяжінням до лірики з властивою їм філософічністю і специфічним психологізмом. Проза, прокреслена віршованими вставками, підсилює й есеїстський тембр звучання твору, в якому літературні і наукові потенції зійшлися воедино.

У шкалі жанрово-видових модифікацій свою нішу має роман “Я, зомбі” Л. Кононовича зі специфічним поєднанням, де є елементи детектива, кінотвору, психологічного і філософського роману. Превалює філософський стрижень, інтерес до екзистенційних проблем, серед яких головна – прийняття/неприйняття свободи героєм. Герой твору Оскар відповідає “моделі” героя екзистенційного твору, адже змінив багато ролей, змушений прибирати характерні маски, нав’язані соціумом, він постає в межах екзистенційного часу, кризової ситуації (смерті), абсурду, специфічно зображених у творі. До поліжанрових належить і “Квадро” Б. Нечерди, який також відносимо до “нової хвилі” – в ньому химерно сходяться пригодницько-авантюрне начало з метафізичним і містичним струменями, притчевість з біблійною канонічністю. Роман “Сталінка” О. Ульяненка постає як роман-парабола в системі жанрово-видових варіацій сучасної прози. Відповідно до “пам’яті жанру”, автор віссю зіставлення обирає духовність/бездуховність, релігійність/безбожність, яку матеріалізує в характерах-антиподах Йони і Горіка. Образом-концептом, поставленим в епіцентр твору, стає власне Біблія, яка розглядається як відкритий текст, виділяються прямі й осмислені автором її парадигми. Проте, присутньою гранню жанрового поліморфізму “Сталінки” є меніппейність (виключена свобода філософського і сюжетного вислову, виїмкові ситуації для провокування й випробування філософської ідей-слова, втіленої в образі шукача правди, поєднання символіки з крайнім натуралізмом, зображення аномальних станів персонажів; тут акцентуються урбаністичні мотиви Ульяненка, особлива лексика (нецензурна, табуйована, ідіолект). Твір характеризується вертикальною проекцією до зображення пекла, низу, дна, властивої для антиутопії (саме утопіями зловживала радянська офіційна література). Отже, жанрова своєрідність твору теж позначена сумішшю ознак, що наводить на думку про постмодерну з’яву в українській сучасній літературі. В тексті майстерно використано жанрові особливості середньовічного твору-видіння (локально-просторове втілення часу, “прорив” Йони в сферу вищої істини, проміжні асоціації-перегуки з Одкровенням Іоана Богослова).

Багатоаспектно новаторським з жанрово-композиційних позицій постав твір “Стежка в траві” Валерія Шевчука, в якому химерно переплітаються риси саги, романного циклу, епопеї, кінотвору. Український варіант саги, на відміну від класичної форми, зберігає за авторською позицією непересічну роль. Дається взнаки епопейність з її значним хронікальним проміжком часу, сімейно-хронікальним планом розповіді, зображенням персонажів крізь призму однієї доктрини – ставлення до рідного Дому, а також риси циклізації – об’єднання трьох незалежних текстових одиниць, скомпонованих на основі композиційної єдності, витриманих не в одній, а різних стилізованих манерах (неореалістичній, сюрреалістичній, імпресіоністичній, бароковій, екзистенціалістській тощо). Велику роль відіграє монтаж, вільний рух часу, як у кіно.

Дослідження домінуючої якості поліморфності в сучасній романістиці доводить, що нові жанрові форми виникають не тільки на межі з іншими жанрами, а й родами літератури, видами мистецтва; змінилася позиція автора, домінує часова інверсія, що позначається на композиції та смислових акцентах, характеризуючи таким чином нову фазу розвитку великої прозової форми.

Третій розділ дисертації – “Поліфонізм сучасної прози” – спеціально присвячено питанням поетики, серед яких провідними є, по-перше, особливості композиції прозових систем і окремих творів; по-друге, форми наративного конструювання новел і романів. У першому підрозділі “Якості поетики композиції” досліджено художню модель сюжетної композиції – принципи об’єднання текстів, головним з яких постає спосіб розгортання провідних мотивів, що розпочалися в одному творі й далі розвиваються в іншому одного чи різних авторів книжок чи збірок. Об’єднуючим началом стає авторська думка, що “комponує” персонифікацію текстів, будуючи сюжет за певними концептуальними параметрами (йдеться про нові парадигми епічної циклізації, групування творів у збірки, антології та літературні системи). Під таким кутом зору проаналізовано “трилогію” Ю. Андруховича (“Рекреації”, “Московіада”, “Перверзія”), створену як цілісна система, в ієрархії принципів якої співвідносяться автономні якості поетики окремого твору і генералізуючі властивості (мотив подорожі, просторові деталі, хронотоп карнавалу), об’єднані розгортанням спільної теми – митець і влада. Художньою системою, скомпонованою песимістичними настроями, натуралістичними деталями, сконцентрованою увагою до маленької людини, постають і романи О. Уляненка.

Монтажність і колажність – принципи епічної циклізації (як приклад розглядається “Житомирська сага” Валерія Шевчука) – об’єднують три твори, що всі б могли існувати окремо, в замкнуту естетичну цілісність. Композиційно з’єднаними постають і збірки “Спалах” Ю. Винничука і “Те, що на споді” Ю. Покальчука. У першій є свій сюжет, що розвивається за традиційними канонами, послідовність якого не витримана. У другій автор через одножанрові структури виводить свій код еротизму, оформлений у лейтмотиві нетрадиційної любові. Розглянуто і композиційні властивості з точки зору укладання сучасних прозових антологій, збудованих на принципах індивідуальних позицій задуму упорядника (“Квіти в темній кімнаті”), автономності і самостійності компонентів системи, лінійного характеру розташування творів (“Іменник”), поліморфної еклектичності (“На добранок, міленіум!”).

Аналіз репрезентативного з погляду композиції роману Л. Кононовича “Я, зомбі” здійснено на основі структуралістської методики, тісно пов’язаної зі стильовою своєрідністю та жанровими особливостями твору, внаслідок чого склалася така структурна його прикмета, як фокусування різнопланових епізодів в одному “я”, що є концептом різнобарвного матеріалу, своєрідним інтегруючим началом. Композиція твору має доцентровий характер, адже головний герой – промінь зору, що втягує в себе інші точки зору. “Я, зомбі” – замкнута, цілісна, логічно виражена система, збудована на тричі помноженій тріаді. IX розділ – її центр: у ньому постає момент отримання героєм свободи (ідея твору), матеріалізовано зіштовхуються герої-антиподи Оскар і Крижинський, і основний романний образ – дороги – набуває завершеності. Кінематографічність твору виникла внаслідок фрагментарності певних розділів і толерантності сучасної прози до принципу колажності.

У кінці підрозділу зроблено висновок про активність функціонування в сучасній прозі такої ініціативно створеної композиційної домінанти, як асоціативність зчеплення окремих епізодів, сцен, що створює ілюзію свободи від жорсткого плану і ускладненість побудови, що вимагає прискіпливої уваги читача.

У другому підрозділі “Особливості нарації в сучасній українській прозі” розглядається текстовий світ з урахуванням мікро- й макроструктури, в якому посутню роль відіграють особливості нарації, представлені і через код дискурсу. На основі наративної типології (за Я. Лінтвельтом, а згодом – за І. Ільїним) виведено і доповнено класи-

фікацію оповідних форм в українській прозі кінця ХХ в. Якщо в період становлення українського модернізму “персональна нарація підпорядковується універсальній точці зору всезнаючого автора” (Т. Гундорова), то в 90-ті рр. представлено оновлений тип оповідача, не схильного до категоричних тверджень, зі світоглядом – наслідком інновацій у межах орієнтації серед старих теорій тоталітарного суспільства. Серед особових і безособових форм виділяються такі варіанти: оповідь, що об’єднує позиції творчого дійства в системі герой-автор-читач; аукторіальний тип; директоріально-настановчий, здогадний, ситуативний типи; “редактор-всезнавець”; *eg-fogm*; “олімпійський”; “наратор-спостерігач”; спектральний, медіумцентральный і медіумпериферійний типи нарації та інші види і підвиди. В окрему групу в сучасній прозі склалася множинна нарація, прикметна усуненням “зримого” наратора та сприйняттям світу крізь обмежене знання декількох персонажів (“Скрипка” Ю. Покальчука).

Не можна залишити поза увагою, як це часто буває, той факт, що нарація може розгортатися не тільки від першої чи третьої особи, а й від другої, вільно переданої крізь призму першої чи третьої. Цю наративну модель продемонстровано на прикладі аналізу роману “Польові дослідження з українського сексу” О. Забужко, в якому суб’єктом є децентралізоване “я” оповідачки, тому модель взаємодії автора і персонажа більше не є цілісною. Героїня наділена різними ролями, що й становить сутність наративу, спрямованого на окреслення не цільної, а розмитої в різних іпостасях особистості. На цьому ґрунтується багатоманітність її масок: Я=Вона, Я=Ти, Я=Я, Я=Не Вона, Я=Ми, Я=Інший. Інтимно-психологічна лінія розповіді на даних типах наче “зупиняється”, тим самим образ автора постає мозаїчним, створюючи ефект непрояснення до кінця того, хто ж ховається під іменем “я” (автор чи тільки його умовний образ), як властиво творові “нової хвили”.

У “Висновках” зазначається, що постмодерна література активізувала духовне життя України розширенням функцій мистецтва, парадоксом безідеологічності і гранично напруженими стосунками між каноном (традицією) і новоявленим світоглядом, який перебуває в стані формування, що позначилося на метамові сучасної прозової творчості. Прозою, за слушним твердженням О. Забужко, одне суспільство інформує про себе інше, “розвинена проза – дитя громадянського суспільства” на відміну від поезії, яку творить мова, найпрямішим і найбезпосереднішим чином, а мова – це свого роду природна “п’ята стихія”,

неконтрольована й беззаконна, і тому, навіть умираючи, може народжувати поетів масштабу Стуса”¹. Отже, українська проза “нової хвилі”, стверджується в дисертації, символізує новий якісний стан вітчизняної літератури, статус якого до кінця поки що не з’ясований. Мається на увазі перебування в стадії дискусійного питання про “напрямок?” – “тип літератури?” – “літературна ситуація?”, категоріальна визначеність якого – необхідна ланка в оформленні цілісної і завершеної концепції постмодерної літератури та художньої її специфічності.

Спираючись на існуючі ідеї про цей феномен, досягнуті в першому розділі дослідження, в другому розділі спеціально проаналізовано динаміку новелістичних і романічних форм, що маніфестують специфіку “нової хвилі”, в якій зійшлися зусилля різних літературних поколінь – активно діючих шістдесятників і дев’яностиків, “європеїстів” і “грунтівників”, метрів і новобранців культури сучасності. Запропонований у другому розділі підхід до жанрово-видових варіацій у сфері новелістики і романістики дав змогу авторці викласти концепцію еволюції малих і великих форм на сучасному етапі розвитку літератури і застосувати її до конкретного і досить широкого матеріалу, його систематизації та обґрунтування повновартісності сучасної української прози, а також самотності поетологічних зрушень, посталих на межі деканонізації та оновлення сфери художності (саме цьому присвячено третій розділ шляхом аналізу таких граней поетики, як композиція і форми оповіді).

У реферованому дослідженні запропоновано свій варіант класифікацій модифікованих новелістики і романістики, контекстуальне вивчення жанрової моделі поліморфного твору, прикметної не лише типологічною схожістю, а й індивідуальною розбіжністю як у підборі та поєднанні жанрових складників та оперуванні і грі з ними, так і в плані прикладного моделювання текстів за універсальними й оригінальними правилами komponування частини в ціле (художню систему), часово-просторової організації, зовнішньої і внутрішньої композиції, різних дискурсивних пошуків, спрямованих на досягнення двох типів наративної політики: бути чи не бути авторові в текстах і яким бути (в позиції “позазнаходження”, за М. Бахтіним, чи активного співучасника подій і різних модулів вираження авторської свідомості та варіацій її взаємодії з героєвою).

¹ Забужко Оксана. Що сказано, або як українська література “виходить в люди” // Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстика 90-х. – К.: Факт, 1999. – С.256.

Запропонована дисертантокою концепція розвитку прози сучасності й особливостей її поетики дає підстави побачити складну специфічність третього етапу в історії української літератури ХХ століття.

**Основні положення, сформульовані у дисертації,
були викладені в таких статтях:**

- 1) Своєрідність імен героїв у романі Л.Кононовича “Я, зомбі”// Проблеми сучасного літературознавства. Вип. 3. – Одеса: Маяк, 1999. – С. 257-269;
- 2) Жанрова своєрідність твору “Стежка в траві” Валерія Шевчука // Актуальні проблеми літературознавства. Том 7. – Дніпропетровськ: Навчальна книга, 2000. – С. 82-88;
- 3) Валерій Шевчук і житомирська школа сучасної прози //Актуальні проблеми літературознавства. Том 8. – Дніпропетровськ: Навчальна книга, 2000. – С. 109-177;
- 4) Поетика новели Юрія Покальчука “Скрипка”// Проблеми сучасного літературознавства. Зб. наукових праць. Вип.7. – Одеса: Маяк, 2001. – С. 217-224;
- 5) Жанрові особливості “Польових досліджень з українського сексу” Оксани Забужко // Історико-літературний журнал. – Одеса: Астропринт, 2002. – № 7. – С. 134-144.

Додаткові публікації:

- 1) Філософсько-теологічні аспекти роману О. Ульяненка “Сталінка” // Біблія і культура. Т.1 – Чернівці: Рута, 2000. – С. 122-125;
- 2) Екзистенційні елементи в романі Л.Кононовича “Я, зомбі”//Актуальні проблеми політики. Зб. наукових праць. Вип. 3-4.–Одеса: Астропринт,1998. – С.296-300;
- 3) Поліфонізм новелістичної творчості Володимира Даниленка: аспекти поетики // Діалог душ. Зб. наукових статей за матеріалами конференції, присвяченої пам’яті професора В.В. Фащенко. – Одеса: Астропринт, 2001.– С.162-170;
- 4) Доля особистості в пострадянській системі за романом Л.Кононовича “Я, зомбі” // Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні. Частина II. – Одеса, 1999. – С.88-90;
- 5) Поетика назви роману Л.Кононовича “Я, зомбі” // Поетика художнього тексту. Матеріали доповідей і повідомлень. – Київ-Херсон, 1996. – С. 505-506.

АНОТАЦІЯ

Шевченко Т.М. Поетика сучасної української прози: особливості “нової хвилі”. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, м. Одеса, 2002 р.

Дисертація присвячена дослідженню прози “нової хвилі”, яка маніфестує новий якісний стан вітчизняної культури на межі тисячоліть. Спеціально проаналізовані динаміка новелістичних і романічних форм і жанрово-видові їх варіації. Простежено поетологічні зрушення в романах Ю. Андруховича, О. Забужко, Л. Кононовича, Б. Нечерди, Вал. Шевчука, О. Ульяненка, поліморфних за структурою, збудованих на полістилістиці, міжжанровому та міжродовому взаємопроникненні, жанровій інтеграції та диференціації. Специфіковано іманентну текстову структуру сучасної новели (Ю. Андрухович, Ю. Винничук, В. Даниленко, Є. Кононенко, В. Медвідь, Є. Пашковський, Ю. Покальчук, О. Ульяненко та ін.) за допомогою виробленої класифікації типів сучасної “малої прози” (традиційних і експериментальних новел з рядом видів і підвидів).

Крізь призму поетики досліджується явище сюжетної композиції в прозі 90-х рр. та наративні особливості постмодерних текстів.

Зроблено висновки про художню специфіку “нової хвилі” в прозі, її роль і досягнення в контексті української літератури ХХ ст.

Ключові слова: поетика, постмодернізм, поліморфізм, жанрова інтеграція, нарація, дискурс, композиція.

АННОТАЦИЯ

Шевченко Т.Н. Поэтика современной украинской прозы: особенности “новой волны”. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, г. Одесса, 2002 г.

Диссертация посвящена исследованию прозы “новой волны” в украинской литературе, которая представляет новое качественное состояние отечественной культуры на грани тысячелетий. Постмодернистская литература активизировала духовную жизнь Украины расширением функций искусства, парадоксальностью безыдеологичности и крайне напряженными отношениями между каноном (традицией) и новым мировоззрением, находящимся в ситуации формирования, что

сказалось на метаязыке прозы. Произведения, которые реферируются в диссертации, объединены не только иронической тональностью, а представляют собой определенную эстетическую систему, пронизанную проблемами гуманитарной ауры нации.

Специально проанализирована динамика новеллистических и романических форм и жанрово-видовые их вариации. Исследованы поэтологические изменения в романах Юрия Андруховича, Оксаны Забужко, Леонида Кононовича, Бориса Нечерды, Валерия Шевчука, Олеся Ульяненко, полиморфичных по структуре, построенных на полистилистике, межжанровом и межродовом проникновении, жанровой интеграции и дифференциации, характеризующихся не только типологической общностью, но и индивидуальным своеобразием как в подборе жанровых составляющих, их комбинации, игры с ними, так и в плане прикладного моделирования текстов, исходя из универсальных и оригинальных правил компоновки частей и системы. Специфицирована имманентная текстовая структура и современной украинской новеллы (Ю. Андрухович, Ю. Винничук, В. Даниленко, Е. Кононенко, В. Медведь, Е. Пашковский, Ю. Покальчук, О. Ульяненко и др.) на основании выработанной классификации типов "малой прозы" 90-х гг. (разновидности традиционной и экспериментальной новелл с видами и подвидами). В новеллах первого типа анализируется изображенная атмосфера конца соцэпохи, до мелочей опредмеченная, с метафорой мира-Хаоса, с адогматическим нетрадиционализмом построения характеров. Произведениям второго типа свойственны диффузность жанровых и стилевых начал, использование эзотерики, форм суггестивного влияния, стремление к мистике и фантазийности. В работе утверждается, что в 90-х гг. новеллы как экстравертного, так и интравертного типов изменяются и под воздействием литературной ситуации, и под влиянием индивидуальной поэтики мастеров художественного слова.

Сквозь призму поэтики исследуется сюжетная композиция в прозе конца XX в., дискурсивные поиски, направленные на постижение двух типов нарративной практики: быть или не быть автору в текстах и каким быть – в позиции "внеаходимости" (М. Бахтин), активного соучастника действия и разных моделей выражения авторского сознания, его взаимодействия с героем.

Сделаны выводы о своеобразии, роли и достижениях "новой волны" как третьего (завершающего) этапа истории украинской литературы XX века.

Ключевые слова: поэтика, постмодернизм, полиморфизм, жанровая интеграция, наррация, дискурс, композиция.

ANNOTATION

Shevchenko T.M. Poetics of the Modern Ukrainian Prose: the Peculiarities of "the new wave". – Manuscript.

The dissertation on obtaining the scientific grade of philological science candidate on the specialization 10.01.01. – Ukrainian literature. – Odessa National Metchnikow University, Odessa, 2002.

The dissertation is devoted to studying of the "new wave" prose, which manifests new quality state of the native culture on the century borders. The dynamic of novels' and short stories' forms and their genre variations were specially analyzed.

The poetic developments were observed in Yu. Andrukhovitch, O. Zabuzhko, L. Kononovitch, B. Netcherda, V. Shevtchuk, O. Ulianko novels, polymorphic in their structure, built on polystylistic, intergenre and intertype relations, genre integration and differentiation. The immanent textual structure of the modern short story (Yu. Andrukhovitch, Yu. Vinnitchuk, V. Danylenko, E. Kononenko, V. Medvid', E. Pashkovskiy, Yu. Pokal'tchuk, O. Ulianko and others) was specified by made classification of modern "small prose" types (traditional and experimental short stories by forms and subforms). The phenomenon of the plot composition in the prose on 90th and narrative peculiarities of postmodern texts were explored through poetics. The conclusions on "new wave" specific, its role and achievements in the context of XX-th century Ukrainian literature were made.

Key words: poetics, postmodernism, polymorphism, genre integration, narration, discourse, composition.

Підписано до друку 22.08.2002.
Обсяг 0,8 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 640.

Надруковано у друкарні видавництва "Астропринт"
(Свідоцтво ДК № 132 від 28.07.2000 р.)
м. Одеса, вул. Преображенська, 24, к.13.
Тел./факс: (0482) 26-96-82, 26-98-82, 37-14-25.